

Mārtiņš Mintauris, *Dr. hist.*,

Latvijas Nacionālā bibliotēka, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

Par demokrātiju, latviešiem un pasaules algu

Ivars Ijabs. **Nepateicīgie. Latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos.**

Rīga: Jumava, 2023. ISBN: 9789934206207.

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0050.14

Ideju vēsture ir rakstniecības žanrs, kas Latvijas historiogrāfijā ir sastopams tikpat reti kā dažs labs eksotisks faunas iemītnieks mūsu dzimtenes laukos un mežos. Ivars Ijabs jau grāmatas priekšvārdā paskaidrojis, ka viņa nolūks nav piedāvāt akadēmisku pētījumu par latviešu politiskās domas pirmsākumiem, tomēr grāmatai netrūkst labāko īpašību, kas piemīt akadēmiska rakstura tekstiem: tai ir skaidri veidota struktūra, kas padara labi pārskatāmu visai sarežģīto, daudzās sānu attekās un pretstrāumēs sazaroto politiskās darbības karti, ko veidoja latviešu intelektuāļi 19. un 20. gadsimta mijā. Lai gan karte, kā zināms, nav identiska teritorijai, kuru tā attēlo, tomēr pareizu karti no nepareizas atšķir tieši tas, vai to iespējams izmantot navigācijai¹. Latviešu politiķu teksti, kas lietpratīgi iestrādāti monogrāfijas nodaļās, protams, parāda tikai daļu no grāmatā aplūkotā laikmeta realitātes. Ivara Ijaba grāmata ir šāda karte, kas padara iespējamu orientēšanos vairāknēkāsimt gadus tālā realitātē, kura joprojām ietekmē latviešu sabiedrības priekšstatus par politiku. Var tikai apbrīnot autora prasmi rekonstruēt šo pagātnes ainavu,

nepadarot to shematisku un vienlaikus neapmaldoties milzīgajā atsevišķu detaļu un notikumu plūsmā. To acīmredzot sekmējis precīzais pētījuma tēmas definējums, ar politiskā teksta jēdzienu saprotot tādu tekstu, "kas veltīts varas attiecībām sabiedrībā, politiskajām institūcijām, pagātnes politisko notikumu interpretācijām un nākotnes pārmaiņu programmām" (Ijabs 2023: 13).

Tiesa, arī šādā jēdzieniskajā izpratnē var ievietot ļoti plašu un daudzveidīgu rakstīto avotu klāstu, taču autors to veic lietišķi, neaizraujoties nedz ar pārmērīgu citēšanu, nedz latviešu politiķu uzskatu pārstāstījumiem. Tādēļ grāmatā nav lieku atkārtojumu, naratīvs attīstās raiti, atklājot, kā nacionālā romantisma tradīcijai seko tās noliegums sociāldemokrātu idejās, lai abi politiskās domas virzieni dialektiski apvienotos 1905. gada revolūcijā, sasniegdami nācijas pilngadības sliekšni. Grāmatā aplūkotais laikmets sākas jau 19. gadsimta vidū, savukārt nobeigumā autors raksturojis turpmāko latviešu politisko koncepciju attīstību no 1905. gada līdz Pirmā pasaules kara sākumam. Tas ir Latvijas vēstures periods, kas joprojām gaida savus pētniekus, un

1 Var atcerēties valodas filozofijas pārstāvja Alfrēda Koržibkska (*Alfred Korzybski*, 1879–1950) formulēto tēzi: "Karte nav identiska teritorijai, kuru tā attēlo, bet pareizai kartei ir tā pati struktūra, kas teritorijai, un tas padara karti izmantojamu." (Korzybski 1994: 58) Recenzijas autora tulkojums no angļu valodas.

Ivara Ijaba grāmata ir labs ceļa radītājs ikvienam, kurš vēlas šajā ceļā doties.

Šķietami neakadēmiskais vēstījuma veids, par kuru autors atvainojas lasītājam grāmatas priekšvārdā, padara šo darbu par aizraujošu lasāmvielu. Interese par politisko vēsturi nevis hronoloģiski aprakstošā, bet laikmeta intelektuālo spriedzi atklājošā veidā jau apliecināta iepriekš publicētajos Ijaba darbos², un arī "Nepateicīgie" nav izņēmums. Grāmatas veiksmē vispirms meklējama autora izvēlētajā skatījuma perspektīvā, aplūkojot latviešu politiskās domas tapšanu saistībā ar atbrīvošanos no baltvāciešu un Krievijas impērijas koloniālās kontroles. Šo pieeju Ijabs starptautiskā līmenī pieteica jau pirms desmit gadiem (Ijabs 2014), tāpēc prieks, ka tagad latviešu valodā ir pieejams pilnskanīgs tās izpētes rezultāts monogrāfijas formā. Autors ir pārliecinoši pierādījis, ka 19. gadsimta vidū jaunlatviešu aizsāktās nacionālās kustības politiskais mantojums ietekmēja gan latviešu marksistus jaunstrāvniekus, gan viņu politisko oponentus un atbalsojās kā 1905. gada revolūcijā, tā arī Latvijas Republikas dibināšanas un atjaunošanas laikā.

Ivara Ijaba pieeja latviešu politiskās domas vēsturei paplašina priekšstatus par modernizācijas procesu, kam bija izšķiroša nozīme latviešu nācijas tapšanā 19. gadsimtā, atklājot koloniālo situāciju nevis kā atsevišķu "īpašo gadījumu" vēstures procesā, bet kā integrālu jauno laiku pasaules sastāvdaļu un arī kā vienu no modernizā-

cijas priekšnoteikumiem abu koloniālo subjektu pārvaldītajās Baltijas provincēs. Historiogrāfijā latviešu koloniālā situācija Krievijas impērijā ierasti dēvēta par dubulto (vācu un krievu) jūgu vai apspiestību, taču vēstures paradokss ir tāds, ka piespiedu mijiedarbībā ar vācu un krievu "faktoru", iespējams, meklējama atbilde uz jautājumu par to, kādi bija latviešu kultūras pārsteidzoši straujās un daudzpusīgās attīstības cēloņi visai nelabvēlīgos apstākļos, īpaši sistemātiskas rusifikācijas politikas īstenošanas laikā pārvaldē un izglītībā kopš 19. gadsimta pēdējā ceturkšņa. Ivara Ijaba grāmata par modernā politiskā diskursa veidošanos Krievijas impērijas diktētajiem etnopolitiskajiem nosacījumiem pakļautajā latviešu sabiedrībā ļauj domāt arī par tiem sociālās dzīves aspektiem, kas atrodas politisko ideju ietekmes lokā, nebūdami tieši saistīti ar politiskā procesa norisi.

Īpaši jāizceļ grāmatas ievada nodaļā sniegtais pārskats par modernizācijas gaitu Baltijas provincēs un tās īpatnībām, kas ietekmēja latviešu politiskās domas attīstību. Tas ir viens no labākajiem un, jāatzīst, arī viens no retajiem latviešu valodā lasāmajiem tekstiem par šo tēmu, kura nozīme ir saistīta ar vairākiem aspektiem. Pirmkārt, ir ļoti svarīgi, ka autors parāda modernizācijas un koloniālisma mijiedarbību, jo bez izpratnes par modernizācijas ietekmi uz latviešu un baltvāciešu attiecībām nav iespējams saprast Latvijas valsts tapšanas laikā piedzīvotās pretrunas, kas Neatkarības

2 Jāatzīmē autora monogrāfija par pilsonisko sabiedrību (Ijabs 2012) un apcerējums par politikas teoriju (Ijabs 2017), kas arī ir uzskatāmi par pētījumiem ideju jeb intelektuālajā vēsturē (par intelektuālās vēstures izpētes metodēm sk.: Whatmore 2016: 45–57).

kara laikā (1918–1920) izpaudās lokāla pilsoņu kara formā³. Otrkārt, “Nepateicīgie” pirmo reizi konceptuāli izskaidro modernizācijas ietekmi uz demokrātijas vēsturi Latvijas un latviešu sabiedrībā, kas savukārt paskaidro dažus parlamentārisma neveiksmju cēloņus divdesmitajos gados: sekojošā “ieslīdēšana” autoritārisma 1934. gadā kļūst labāk saprotama, iepazīstoties ar to, kā veidojās latviešu politiskā doma Krievijas impērijas izskaņā kopā ar Pirmā pasaules kara izraisīto sabiedrības radikalizāciju. Autora zināšanas par Latvijas politisko vidi kopš valsts neatkarības atjaunošanas noteikti ir palīdzējušas saskatīt būtiskas likumsakarības latviešu “politiskās mentalitātes” tapšanas pirmsākumos, kas joprojām ir sastopamas tepat līdzās. Par piemēru var minēt Latvijas demokrātijā vēl arvien klātesošās “bērnišķīgā sektantisma slimības” izpausmes, bieži vien pasludinot doktrināru ietiepību par stingru sekošanu politiskajiem principiem, kas galu galā apliecina tikai konkrētās partijas identitātei svarīgo nostāju. Vēsturisko apstākļu izvērtējums ļauj saprast arī to, kādēļ politiskās nācības ideja Baltijas provincēs 19. gadsimta netika īstenota: iespējams, pieredzes apzināšanās var būt noderīga arī šodien.

Vēsturnieks Normans Deiviss savu laikbrīdināja kolēģus no tieksmes “aizsteigties priekšā vēsturei” (Deiviss 2009: 1013)⁴, kas nozīmē mēģinājumu retrospektīvi interpretēt pagātnes notikumus, zinot to, ko nezināja paši notikumu laikabiedri – kāds

būs viņiem aktuālo norišu iznākums. Šāda pieeja var piedēvēt vēsturiskajām personām tādas rīcības motīvus un apsvērumus, kādu viņiem faktiski nemaz nebija. Ivara Ijaba grāmatai šāds liktenis nedraud. Rūpīgi iestrādātais vēsturiskās situācijas konteksta atspoguļojums sniedz patiesi panorāmisku laikmeta attēlojumu, un tieši kontekstuālā pieeja izceļ šo pētījumu ārpus ierastajiem tikai politiskās vēstures ietvariem – “Nepateicīgie” ir grāmata, kurā vēsturiskie aktori nav savu politisko uzskatu ilustrācijas, tie ir cilvēki, kuru rīcību nosaka viņu biogrāfija un izpratne par laikmetu, kurā viņi dzīvo un darbojas. Autors spoži polemizē ar Latvijas historiogrāfijā iesakņotajiem klišejskajiem priekšstatiem par kreiso un konservatīvo ideju lomu latviešu politiskajā domā, parādot šo priekšstatu izcelsmi un līdz ar to arī ierobežotību.

Stāsta, ka nepateicība esot pasaules alga. Pārfrāzējot Oskara Vailda lugas nosaukumu, šo recenziju varēja nosaukt arī tā: “Cik svarīgi būt nepateicīgam”. Atklājot to, kādi bija pirmie “latviešu mēģinājumi sistemātiski domāt par politiku noteiktā vēsturiskā situācijā” (Ijabs 2023: 11), Ivars Ijabs ir atvēris durvis uz vēsturisko telpu, kas līdz šim Latvijas historiogrāfijā ir gan bijusi pazīstama, taču dažādu iemeslu dēļ pētnieki tajā nav ilgstoši uzkavējušies. Tagad šī politiskās domas telpa ir pieejama ikvienam, kurš vēlas ieskatīties mūsu vēstures spogulī, un par to grāmatas lasītāji tās autoram vienmēr būs pateicīgi.

3 Historiogrāfijā sastopamos viedokļus par pilsoņu kara jēdziena lietojumu Latvijas Neatkarības kara kontekstā savā pētījumā ir aplūkojis vēsturnieks Aldis Miņins (sk. Miņins 2015: 197–212).

4 Oriģinālā: “yet another classic case of reading history backwards” (Davies 1998: 1000).

Bibliogrāfija

Davies, Norman (1998). *Europe. A History*. New York: Harper Perrenial.

Deiviss, Normans (2009). *Eiropas vēsture*. Zīders, Jānis, Mora, Maira (tulk.). Rīga: Jumava.

Ijabs, Ivars (2014). Another Baltic Postcolonialism: Young Latvians, Baltic Germans, and the Emergence of Latvian National Movement. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, No. 42(1), pp. 88–107.

Ijabs, Ivars (2023). *Nepateicīgjie. Latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos*. Rīga: Jumava.

Ijabs, Ivars (2012). *Pilsoniskā sabiedrība. Epizodes politiskās domas vēsturē*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Ijabs, Ivars (2017). *Politikas teorija: pirmie soļi*. Ķekava: Lasītava.

Korzybski, Alfred (1994). *Science and Sanity. An Introduction to Non-Aristotelian Systems and General Semantics*. New York: Institute of General Semantics.

Miņins, Aldis (2015). *Ciņa par varu Krievijas postimpērijas rietumu perifērijā, 1917–1920*. Rīga: Aldis Miņins.

Whatmore, Richard (2016). *What is Intellectual History?* Cambridge: Polity Press.